

**Frey Mária:
Nők a munkaerőpiacon**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Frey Mária (1997): „Nők a munkaerőpiacon” in: *Szerepváltozások.
Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1997*, Lévai Katalin, Tóth István
György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium
Egyenlő Esélyek Titkársága, Pp. 13–34.

Nők a munkaerőpiacon

Frey Mária

Magyarországon az elmúlt évtizedekben igen magas női gazdasági aktivitás alakult ki. Ez akkoriban egyben azt is jelentette, hogy a nők túlnyomó része effektíve dolgozott. Ezt a foglalkoztatottsági szintet a szokásos szófordulattal úgy minősítettük, hogy az elérte nemcsak a társadalmilag, de a demográfiaiilag lehetséges maximumot is. A hazai női gazdasági aktivitási ráta a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlta, s több százalékponttal magasabb volt a női munkavállalás tekintetében tradicionálisan élenjáró skandináv országok mutatóinál. Ma vitatott kérdés, hogy e cél motivációi között milyen szerepet játszott maga az ideológia, az extenzív iparosítás óriási munkaerő-szükséglete, az a politikai szándék, hogy maximális legyen a kontroll a lehető legtöbb állampolgár fölött, s hogy a béreket alacsonyan lehessen tartani, a „kétkeresős családmódel” bevezetésével. Az is vitatott, hogy a munkavállalás lehetőségét mikor, mennyiben igényelték maguk a nők, s mikor, mennyire volt ez felülről vezérelt kényszer. Kétségtelen, hogy a teljes körű női foglalkoztatásnak voltak negatívumai: a nők túlterheltsége, a családi funkciók gyengülése, stb. Az is tény, hogy a nők hátrányos megkülönböztetése – az egyenlő jogokat biztosító törvények ellenére – a munkaerőpiacon mindvégig fennmaradt. Mégis, a növekvő gazdasági aktivitás a nők tényleges helyzetének a javulását vonta maga után. Munkavállalásuk segített a család anyagi boldogulásában, a házon kívüli munka gazdagította életüket, enyhítette a női szegénységet, csökkentette a családdal, ill. a férfikkal szembeni kiszolgáltatottságukat.

A nők gazdasági aktivitásának visszaesése

1990. óta drámai folyamatok zajlanak a munkaerőpiacon, aminek fő jellemzői:

- a foglalkoztatottak számának drasztikus visszaesése
- az ugrásszerűen megnőtt és egyre tartósabbá váló munkanélküliség
- továbbá az inaktívvá válás erősödő tendenciája.

Miközben a közvélemény figyelmét sokáig az kötötte le, hogy a túlfűtött államszocialista gazdaság munkaerő-hiányon alapuló teljes foglalkoztatottságának hosszú és sajátos történelmi korszakát hirtelen tömeges és tartós munkanélküliség váltotta fel, ez a munkaerőpiaci helyzet romlásának csak egyik – paradox módon nem is a legfontosabb – tényezője. Ennél is súlyosabb problémát jelent, hogy a megszűnő munkahelyek miatt

állás nélkül maradtak kétharmada inaktívvá vált, hasonlóan a volt munkanélküliekhez. Emiatt az 15–54 éves nők között majdnem megduplázódott (1990–96 között 24,5-ről 45,9%-ra nőtt) azoknak az aránya, akik szociális-jóléti ellátásból, vagy mások jövedelméből élnek. Egyidejűleg ennek a korcsoportnak a foglalkoztatottsága 75,5%-ról 54,1%-ra apadt az elmúlt fél évtized alatt.

I. táblázat

A női és férfi népesség gazdasági aktivitásának és foglalkoztatottságának változása

Népesség kategóriák (ezer fő)	Nők		Férfiak	
	1990. jan. 1.	1990. jan. 1.	1996. jan. 1.	1996. jan. 1.
1. Teljes népesség	5 389,9	4984,9	5 328,4	4883,9
2. 15–54, 59 évesek	2 849,6	3107,2	2 916,1	3164,6
3. 55, 60 éves és idősebb	1 500,2	787,3	1 515,3	779,8
4. Gazdaságilag aktív népesség (5+8)	2 427,6	2823,8	1 871,9	2367,7
5. Foglalkoztatottak (6+7)*, ebből:	2 417,6	2809,6	1 661,3	2082,4
6. 15–55, 59 éves	2 151,8	2587,0	1 577,5	2032,1
7. 55, 60 éves és idősebb	265,8	222,6	83,8	50,3
8. Regisztrált munkanélküliek	10,0	14,2	210,6	285,3
9. Külföldön dolgozók	1,0	2,6	5,0	18,0
10. A 15–54, 59 évesek gazdasági aktivitási rátája (6+8):2 =%	75,9	83,7	61,3	73,2
11. A nyugdíjkorhatár felettiiek gazdasági aktivitási rátája (7:3) =%	17,7	28,3	5,5	6,5
12. Munkanélküliség ráta (8:4) =%	0,4	0,5	11,2	12,0
13. A foglalkoztatottak aránya a teljes népességből (5:1) =%	44,9	56,4	31,2	42,6
14. A m.váll. korú foglalkoztatottak aránya a 15–59 éves férfi a 15–54 éves női népességből (6:2) =%	75,5	83,3	54,1	64,2

Forrás: Számítások a nemzetgazdaság 1996. január 1. munkaerő-mérlege adataiból. KSH, 1996. pp. 8., 9., 11.

*A foglalkoztatottak között a gyesen, gyeden lévők nem szerepelnek. Követve a KSH nemzetközi standardokhoz igazodó besorolását, őket a gazdaságilag nem aktív népesség részének tekintjük.

A női népesség egészen belül még drasztikusabban, 44,9-ről 31,2%-ra csökkent a foglalkoztatottak részesedése, miután a nyugdíj-korhatár felett tovább dolgozó nők több mint kétharmada ugyancsak a munkaerőpiac elhagyására kényszerült. Az 55 éves és idősebb nők közül 1996. elején már csak 5,5% folytatott keresőtevékenységet. *Magyarországon tehát magas szintű női munkavállalásról ma már csak múlt időben beszélhetünk.* 1995-ben a ténylegesen foglalkoztatott nők aránya a női népességből pontosan ugyanannyi volt, mint az Európai Unió 15 tagállamának átlaga (32,2%). Ez önmagában nem lenne probléma, hiszen bizonyos mértékű aktivitáscsökkenés a nők körében kifejezetten elvárható. Hozzá kell tenni azt is, hogyha a fejlett piacgazdaságok átlagos szintjére esett is vissza a hazai nők otthonon kívüli munkavállalása, az a ledolgozott munkaidő volumenét tekintve még mindig magasabb foglalkoztatottságot jelent az

összehasonlításba vont országoknál, hiszen azokban a nők többnyire jelentős, de nálunk feltétlenül nagyobb hányada dolgozik részmunkaidőben. *A hazai változások iránya azonban aggasztó, többek között azért, mert ellentétes a nemzetközi tendenciákkal.*

2.a táblázat

A női népesség foglalkoztatottsága az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon

Ország	A foglalkoztatott nők aránya a					
	teljes 15–64 éves női népességből (%)		teljes 15–64 éves női népességből (%)		teljes 15–64 éves női népességből (%)	
	1985	1985	1990	1990	1995	1995
EU-tagállamok	29,1	45,1	32,0	49,5	32,2	50,1
Magyarország	44,7	70,1*	44,9	68,9	32,2	48,6

2.b táblázat

A férfi népesség foglalkoztatottsága az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon

Ország	A foglalkoztatott férfiak aránya a					
	teljes 15–64 éves férfi népességből (%)		teljes 15–64 éves férfi népességből (%)		teljes 15–64 éves férfi népességből (%)	
	1985	1985	1990	1990	1995	1995
EU-tagállamok	49,5	75,0	51,0	75,9	47,7	70,9
Magyarország	56,9	86,9*	56,4	83,3	41,9	60,3

Forrás: European Commission, 1996. és KSH, 1996.

*A 15–64 éves népesség 1985. évi hazai foglalkoztatási rátái becslések, melyek nevezőjében az 1980/90-es Népszámlálás 15–64 éves népességre vonatkozó átlagos létszáma szerepel.

Az Európai Unió tagállamaiban a foglalkoztatott nők aránya a teljes női népességhez viszonyítva 1985–95 között 29,1-ről 32,2 százalékra nőtt, ezzel szemben nálunk ugyanebben az időszakban 44,7%-ról esett vissza ugyanerre a szintre. Még drasztikusabb a foglalkoztatottság zsugorodása a fejlett piacgazdaságokban munkavállalási korúnak tekintett 15–64 éves női népességet alapul véve, akik közül az EU tagállamaiban 1985-ben 45,1%, 1995-ben pedig 50,1% végzett keresőtevékenységet, míg nálunk – a gyesen és gyeden lévőköt figyelmen kívül hagyva – 70,1-ről 48,6 százalékra csökkent ez a mutató. Noha még 1990-ben is több, mint tíz százalékkal meghaladta a hazai női foglalkoztatottsági szint az Európai Unió országainak átlagát, az 1995. évi adat már másfél százalékkal alacsonyabb volt az összehasonlításba vont országok átlagánál. Sajnálatos módon a férfiak relatíve sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint a nők. 1995-ben a foglalkoztatottak aránya a 15–64 éves férfi népességen belül mindössze 60,3% volt, ami 10%-kal maradt el az EU tagállamok hasonló mutatójától (70,9%).

A női foglalkoztatottság visszaesése határozottan *érzékelhető értékrend-váltással* párosul. A KSH 1986-ban végzett felméréseinek eredményeiből még azt a következtetést lehetett levonni, hogy a *foglalkoztatott nők 81%-a egyetért azzal, hogy a nők keresőtevékenységet folytassanak*. Közülük azonban 78% azt tekintette ideálisnak, ha a nők részmunkaidőben dolgozhatnának, 10% pedig azt, ha otthon végezhetnék keresőmunkájukat. (KSH, 1986) Ennek a felmérésnek a megismétlése 1995-ben *jelentős csökkenést* mutatott ki a *női foglalkoztatás elfogadottsága tekintetében*. A munkaerő-felmérésbe bevont háztartásokban *megkérdezett nőknek már csak kétharmada támogatta, hogy a nők munkát vállaljanak*. Közülük alig 20% foglalt állást a teljes munkaidős foglalkoztatás fenntartása mellett, 60% a részmunkaidős munkavállalást tartotta kívánatosnak a nők számára, a fennmaradó 20% pedig azt, ha a nők otthon végezhetnék kereső munkájukat. (Frey, 1996)

A foglalkoztatottság zsugorodásának hozama: a munkában maradt nők jobb minőségi összetétele

A KSH 1992-ben megkezdett munkaerő-felméréseinek adatai szerint a foglalkoztatás csökkenése leginkább az alacsony iskolázottságúakat (a 8 általánossal sem és a szakiskolai végzettséggel rendelkezőket) érintette, ugyanakkor a diplomás és szakmunkásnők száma növekedett. Ennek köszönhető, hogy *javult a foglalkoztatott nők iskolai végzettség szerinti összetétele*.

3. táblázat

A foglalkoztatott nők* száma és megoszlása iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	1992. éves átlag		ezer fő	1996. éves átlag	
	ezer fő	megoszlás (%)		változás 1996/94 (%)	megoszlás (%)
8 ált. alatt	70,8	3,8	18,7	26,4	1,2
8 általános	540,7	29,0	393,8	72,8	24,4
szakmunkásképző	271,8	14,5	288,4	106,1	17,9
szakiskola	44,7	2,4	27,0	60,4	1,7
gimnázium	311,8	16,7	259,5	83,2	16,0
szakközépiskola	359,5	19,3	340,9	94,8	21,2
főiskola	174,8	9,4	190,2	108,8	11,8
egyetem	90,4	4,9	93,3	103,2	5,8
Összesen	1864,5	100,0	1611,8	86,4	100,0

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés, 1992. és 1996. évi adattár *

Gyesen és gyeden lévők nélkül.

1992–96. között megfordult (53:47%-ról 47:53%-ra) a fizikai és szellemi dolgozók aránya a foglalkoztatott nők összességén belül. Az új – a

korábbihoz képest jelentős változáson átesett FEOR – szerinti feldolgozás 1994-ben készült először a munkaerő-felmérés adataiból (4. sz. táblázat). Ebből következtetni lehet a nők munkahelyi hierarchiában elfoglalt helyére. *Ez tömören úgy jellemezhető, hogy minél lejjebb megyünk a foglalkozások rangsorában, annál több nőt találunk ezek betöltői között. Az irodai ügyviteli munkakörök teljesen elnőiesedtek, s a szakképzettséget nem igénylő egyszerű fizikai munkakörökben is többségben vannak a nők. Ez a vertikális szegregáció, aminek erősödésére utal a női vezetők jelentős (23%-os) létszámvesztése. Ez nemcsak mértéke és az érintettek frekvenciája miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert emögött a rendszerváltást követően kedvezőnek indulttal ellentétes folyamatok zajlanak.*

4. táblázat

A foglalkoztatott nők* száma és megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint

Foglalkozási főcsoportok	1994. éves átlag			1996. éves átlag		
	ezer fő	megoszlás %	nők aránya**	ezer fő	megoszlás %	nők aránya**
Törvényhozók, igazgatási, érdekképviselői, gazdasági vezetők	88,7	5,2	36,8	68,5	4,2	31,8
Egyetemi, főiskolai képzettséget, önálló alkotást igénylő fogl.-k	217,2	12,8	56,7	234,9	14,6	57,5
Egyéb felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozások	289,5	17,1	64,5	291,4	18,1	65,1
Irodai és ügyviteli fogl.-k	290,7	17,1	91,2	252,8	15,7	92,6
Szolgáltatás jellegű fogl.-k	293,4	17,3	56,7	296,5	18,4	54,5
Mező- és erdőgazdasági fogl.-k	41,4	2,4	31,3	38,4	2,4	27,5
Ipari és építőipari fogl.-k	181,7	10,7	21,3	165,6	10,3	20,5
Gépszerelők, járművezetők	82,2	4,9	21,1	80,1	5,0	20,0
Szakképzettséget nem igénylő egyszerű foglalkozások	205,6	12,1	57,1	177,7	11,0	55,7
Fegyveres testületek foglalkozásai	6,1	0,4	12,4	5,8	0,4	12,0
Összesen	1696,5	100,0	45,9	1611,8	100,0	44,7

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés, 1994., 1996.

*A foglalkoztatott nők létszáma a gyesen, gyeden lévőket nem tartalmazza.

**A nők aránya az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva. Az utóbbi a gyesen, gyeden lévőket és a sorkatonák nélküli létszámot jelenti.

1990-től lendületesen nőtt a nők aránya a vezetők között, amire a Magyar Háztartás Panel III. hullámának karrier-mobilitást vizsgáló fejezete adott magyarázatot. (Sági, 1994) Eszerint 1990 után extrém méretű mobilitás zajlott a felső- és középvezetők körében, s a frissen vezetővé váltak között több volt a nő, mint a férfi. Ennek köszönhető, hogy az 1990. évi 33%-kal szemben 1994-ben a vezető posztok 36,8%-át nők töltötték be. Ez ugyan

elégedettségre nem adott okot, de a változás tendenciája reménykeltő volt. Egyelőre nincs rá magyarázat, miért fordult visszájára ez a trend.

A kilencvenes években végbement tömeges munkahely-megszűnés nem hagyta érintetlenül a foglalkoztatottakat, s ezen belül a *foglalkoztatott nők ágazati szerkezetét* sem.

5. táblázat

A foglalkoztatott nők* száma és aránya a három fő szektorban

Szektorok	1990	1996	1990	1996	Nők aránya (%)	
	január 1	ezer fő	január 1	megoszlás (%)	1990	1996
Mezőgazdaság	394,9	107,9	14,8	5,7	41,3	33,1
Ipar	803,9	472,5	30,2	25,0	40,7	37,4
Szolgáltatás	1462,3	1306,9	55,0	69,3	57,6	54,8
Összesen	2661,1	1887,3	100,0	100,0	48,6	47,5

Forrás: KSH, 1994,1996.

*Az adatok a KSH munkaerő-mérlegeiből származnak. Mivel ezek a gyesen, gyeden lévőket mindaddig a foglalkoztatottak között szerepeltették, 1996-ban is ezt használtuk az összehasonlításhoz.

Bár az ágazati osztályozási rendszer változása az összehasonlítást nehezíti, a 90-es évek főbb tendenciái nyomon követhetők az 5. táblázatban. Ezek közül a következők érdemelnek figyelmet:

- *A mezőgazdaságban* 1996 elején alig több, mint egynegyede dolgozott az évtized elején itt foglalkoztatott nőknek. Jóllehet a nőknek a férfiaknál eleve kisebb arányban biztosított munkát ez a nemzetgazdasági ág, részesedésük tovább fogyatkozott. 1996-ban a női keresők alig 6%-a dolgozott a mezőgazdaságban, szemben az 1990. évi 15%-kal. Ez a nagyarányú változás csak részben magyarázható szervezeti átalakulással, a korábbi nem mezőgazdasági jellegű melléküzemági tevékenységek leválásával és önállósulásával. Ennél nagyobb szerepe volt annak a termelés-csökkenésnek, ami az ágazat tradicionális külpiacainak elvesztésével, a belföldi fogyasztás visszaesésével és a kieleződő versennyel volt ok-okozati viszonyban. A kisüzemi gazdaságok térnyerése – legalábbis ami az ott alkalmazásban állók létszámát illeti – egyelőre szintén az élők munkafelhasználás mérséklődésével jár együtt.

- *A mezőgazdaságnál* kisebb mértékben, de veszített a foglalkoztatásban betöltött szerepéből az *ipar* is. A csökkenés a nők esetében 1990–96 között mintegy 5 százalékpontos volt, s a visszaesés mintegy fele 1992–94-ben következett be. 1992 óta a feldolgozó-ipari ágazatok között szintén némi arányeltolódás ment végbe, aminek leglátványosabb jele az amúgy is tipikusan nőket alkalmazó textil-, ruházati-, és bőrtermékgyártás foglalkoztatási súlyának a növekedése volt. (Ebben az ágazatban 1992-ben 75%, 1996-ban pedig 78,4% volt a nők aránya a munkavállalók között.)

- Miközben a termelő ágazatokban csökkent a foglalkoztatott nők aránya, természetesen nőtt (55-ről 69%-ra) a *szolgáltatási területeken* dolgozóké. 1992–96 között a legnagyobb létszámbővülés a közigazgatásban és a kötelező társadalombiztosításban következett be, ami elsősorban a nőknek kedvezett. Ennek köszönhető, hogy arányuk az itt dolgozók között 35-ről 40%-ra emelkedett. 1992–94 között szépen gyarapodott az oktatásban és a szociális ellátásban foglalkoztatottak száma is, s miután az itt dolgozó közalkalmazottak háromnegyede nő, ez ugyancsak javította a nők munkaerőpiaci helyzetét. 1994–96 között e két ágazatban megindult a létszámleépítés, aminek az előbbiek miatt főleg a nők a kárvallottjai. A közszféra mellett a pénzügyi szektor létszámnövekedése volt töretlen az évtized első felében. Ennek a szakmának a felértékelődése abból is látható, hogy míg 1992-96 között az itt dolgozó nők száma mintegy 10%-kal bővült, a férfiaké közel másfélszeresére nőtt. E korábban meglehetősen elnőiesedett szakmában ez idő alatt 24-ről 30%-ra emelkedett a férfiak aránya.

- A szolgáltatási szektorban dolgozó nők viszonylag magas aránya miatt – azon belül is az oktatásban és egészségügyben dolgozó nagyszámú női közalkalmazottnak köszönhetően – *jelentősen eltér a férfiak és nők összetétele munkáltatójuk tulajdonformája szerint*. 1994-ben a nők 52%-a dolgozott tiszta állami tulajdonú munkáltatónál – ez a férfiak körében csak 1/3 volt -, ugyanakkor alig egynegyedük állt alkalmazásban tisztán magántulajdonú cégnél, ami jóval alacsonyabb, mint a férfiak esetében (32%). 1996-ra 44%-ra csökkent az előbbiek és 29%-ra nőtt az utóbbiak aránya a nők megoszlásában munkáltatójuk tulajdonformája szerint. A férfiak átstrukturálódása a magánszektorba azonban a nőknél gyorsabban zajlott, így a két nem összetétele távolodott egymástól. 1996-ban a férfiak 27%-a dolgozott tiszta magántulajdonú és 41%-a tiszta állami tulajdonú munkáltatónál, ami a nők megoszlásának szinte a fordítottja.

A foglalkoztatási státust illetően – részben az előbbiekkal összefüggésben – szintén jelentős a különbség a férfiak és a nők között.

A foglalkoztatottak* megoszlása foglalkozásuk jellege szerint (%)

Státusz	Nők		Férfiak		Nők aránya	
	1992	1996	1992	1996	1992	1996
Alkalmazásban álló	83,7	87,3	76,1	77,9	48,7	47,5
Szövetkezeti tag	3,8	1,5	7,1	2,7	31,6	30,5
Társas vállalk. tagja	5,3	2,8	7,4	5,3	38,3	29,7
Vállalkozó	5,4	6,7	8,8	13,3	35,0	28,9
Segítő családtag	1,8	1,7	0,6	0,8	68,6	65,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	43,3	44,7

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérésének adatai

*Gyesen, gyeden lévők és sorkatonák nélküli létszám alapján.

1996-ban a nők 87%-a, a férfiaknak viszont csupán a 78%-a volt alkalmazott. Ezen belül a segéd munkások és betanított munkások közel hasonló aránya mellett a férfiaknál a szakmunkások súlya, a nőknél pedig a szellemi dolgozóké kiugróan magas. 1992-ben – az akkori foglalkozási státusz nomenklatúra szerint csoportosítva a foglalkoztatottakat – az alkalmazásban állók aránya mindkét nemnél alacsonyabb volt, mint 1996-ban. Négy év alatt jelentősen csökkent a szövetkezeti tagok aránya, s ez nem korlátozódott csupán a mezőgazdasági szövetkezetek tagjaira. A szövetkezeti, de általában a társas-vállalkozások tagjainak részaránya a férfiak esetében mintegy kétszerese a nőkre jellemző értéknek. 1990 elején minden jel arra utalt, hogy a nők megelégnélő vállalkozó kedve biztosítani fogja a foglalkoztatottakon belüli előfordulásukkal arányos részvételüket a vállalkozók között. Úgy tűnik, hogy mára ez a lendület lelohadt. 1992–96 között a foglalkoztatott nők körében csupán 5,4%-ról 6,7%-ra nőtt a vállalkozók aránya, míg a férfiak esetében 8,8%-ról 13,3%-ra. Emiatt a nők jelenléte a vállalkozók között 35%-ról 28,9%-ra csökkent.

1996-ban éves átlagban a foglalkoztatott nők 9%-a dolgozott általában heti 40 óránál kevesebbet (de döntő többségük 15 óránál többet), míg 11% nyilatkozott úgy, hogy teljesített munkaidőinek száma meghaladja a 42-t. Ugyanezek az arányszámok a férfiak esetében: 3, illetve 22%. A 40 óránál kevesebbet dolgozó nők felének munkaidő-kedvezmény miatt rövidebb a heti munkaideje a szokásosnál; ők tehát teljes munkaidős foglalkoztatottnak számíthatnak. További 17%-ukat pedig azért foglalkoztatják rövidített munkaidőben, mert nem tudják őket folyamatosan ellátni munkával.

Az ágazati-foglalkozási struktúrában elfoglalt rosszabb pozíció szerves folyománya a nőknek a férfiakénál kisebb jövedelme, s ebből adódóan alacsonyabb munkanélküli ellátása, táppénze, nyugdíja. Egy 1995 decemberében napvilágot látott tanulmány szerint – amely 1986–1994 között vizsgálta a kereseti viszonyok és a foglalkoztatás összefüggéseit – azonban ebben az időszakban a férfi és női keresetek közötti rés jelentősen, 15%-kal

szűkült. *A férfiak javára fennálló kereseti előny az 1986. évi 35%-ról 20%-ra mérséklődött.* (Kertesi, Köllő, 1995) A kutatók ezt két okkal magyarázták: az egyik a nem-fizikai munka felértékelődése, amit közismerten a nők uralnak, a másik pedig az, hogy bizonyos, alacsony képzettségű munkaerőt az átlagosnál nagyobb arányban foglalkoztató visszaeső ágazatokban a férfiak keresete „lezárkózott” a nőkéhez. Számítások szerint e tényezőknek legalább 20%-kal kellett volna csökkenteniük a nemek közötti kereseti különbséget, ha nem hatott volna ellene két másik folyamat. Egyfelől az, hogy a férfiak kereseti előnye valamennyi magasabb képzettséget igénylő munkafajta esetében jelentős mértékben megnőtt, másfelől pedig az, hogy az ország fejlettebb vidékein ugyanabban a beosztásban és képzettséggel dolgozó férfiak a korábbiaknál is jobb kereseti pozíciókat értek el a nőkkel szemben.

A Munkaügyi Minisztérium elemzése (MÜM, 1997.) az 1996. májusi kereseti arányokról kifejezetten az azonosnak (hasonlónak) tekinthető munkakörökben elérhető keresetek eltéréseinek a bemutatására vállalkozott.

7. táblázat

A hasonlóan tekinthető munkakörökben kialakult férfi-női kereseti arányok*

Szektorok	Összehasonlítható kereseti arány (%)**	
	Férfi	Női
Vállalkozási szféra	104,9	92,3
Költségvetési szféra	62,5	56,4

Forrás: MÜM, 1997.

*1996. májusára és a munkaviszony keretében főállásban megszerezhető bruttó keresetekre vonatkozó adatok.

** Viszonyítási alap (100%): a vállalkozói szféra egészét jellemző átlagos munkaköri kereset.

A jelentés megállapítja, hogy „A hasonlóan tekinthető munkakörökben elérhető béreknek a nemek közötti eltérései kisebbek, mint a köztudatban rögződött: a női keresetek hátránya a versenyszférában 1996-ban 12,6%, a költségvetési szférában pedig 6,1% volt.” A két szektor közötti eltérés oka, hogy a közszférában meglehetősen nagy determináltsággal működő illetmény-előmeneteli rendszerek szűkebb teret adnak a nemek szerinti különbségtételnek, mint a piaci szféra szabad béralkuja.

Alulreprezentált női jelenlét a munkanélküliek között

Magyarországon a munkanélküliek száma – a nőké is – 1991-ben szökött fel. Ezt 1993. I. negyedévéig kisebb ütemű további növekedés követte, azóta viszont – szezonális ingadozással ugyan, de – folyamatosan apad az állástalanok tömege. Ezeknek az adatoknak a megbízhatósága itthon és külföldön egyaránt állandó vitatéma. A munkaerőpiaci szervezetnél

Szerepváltozások

regisztrált munkanélküliek számát általában azért kérdőjelezzik meg, mert abban csak azok szerepelnek, akik nyilvántartásba vetetik magukat.

8. táblázat

A regisztrált munkanélküliek száma és aránya 1990–1996 között

Év január 1.	Férfiak száma, ezer fő	Nők	Munkanélküliségi ráta (%)		Nők aránya (%)
			Férfiak	Nők	
1990	14,2	10,0	0,5	0,4	41,3
1991	61,5	39,0	2,2	1,5	39,0
1992	239,0	167,1	9,0	6,6	41,1
1993	390,0	273,0	15,1	11,2	41,1
1994	376,1	256,0	15,2	11,1	40,5
1995	302,6	217,0	12,7	9,9	41,8
1996	285,3	210,6	12,0	10,0	42,5

Forrás: KSH, 1996.

1992-től a Központi Statisztikai Hivatal is megkezdte a rendszeres munkaerő-felmérést, amely a háztartások reprezentatív mintájára alapozva, negyedévente szolgáltat adatokat a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulásáról.

9. táblázat

Munkanélküliek száma és aránya a munkaerő-felmérés adatai szerint

Év január 1.	Férfiak száma, ezer fő	Nők	Munkanélküliségi ráta (%)		Nők aránya (%)
			Férfiak	Nők	
1992	265,9	178,3	10,7	7,8	40,1
1993	316,0	202,9	13,2	9,2	39,1
1994	274,8	176,4	11,8	8,4	39,1
1995	261,5	155,0	11,3	7,5	37,2
1996	243,7	156,4	10,7	7,6	39,0

Forrás: a KSH éves munkaerő-felméréseinek adatairól

A kétféle adatbázis alapján összeállított 8. és 9. táblázat mondanivalója egybehangzó: a két nem munkanélkülisége azonos irányban változott, de a munkanélküli férfiak és nők száma közti távolság stabilan megmaradt. *A férfiak és a nők munkanélküliségi rátája jelentősen különbözik, mégpedig a nők javára.* Ez az OECD országok többségétől eltér, ahol ennek a fordítottja a jellemző.

E nemzetközi viszonylatban szokatlan hazai jelenségnek egyfelől *módszertani oka* van. Magyarországon a gyermekgondozási ellátást igénybe vevők (kivéve a legalább három vagy több kisgyermeket nevelő anyáknak hozzáférhető gyermeknevelési támogatásban részesülőket) foglalkoztatottnak minősülnek, jóllehet többségük hosszabb ideig távol van a munkaerőpiactól. Emiatt a női munkanélküliségi ráta nevezője átlagosan több, mint 10%-kal magasabb annál, mintha ez a csoport a gazdaságilag nem aktívak között jelenne meg. Ennek – a női munkanélküliséget „megszépítő” – hatásnak a kiküszöbölésére 1995-től a nemzetközi gyakorlatnak megfelelő adatokat (is) közöl a KSH: olyanokat, amelyek a gyesen, gyeden lévők közül azokat, akik nem keresnek munkát, illetve nem dolgoztak legalább egy órát a felmérés hetében, a gazdaságilag nem aktívak között veszik számba. A következő táblázatban együtt mutatjuk be a magyar és nemzetközi statisztikai besorolásnak megfelelő munkanélküliségi rátákat. Látható, hogy *e technikai változás nyomán a nők munkanélküliségi rátái több, mint egy százalékponttal megemelkedtek*. A negyedéves adatok a 9. táblázatnál szemléletesebben mutatják, hogy az elmúlt két évben a férfiak munkanélkülisége – az előző év adott időszakához viszonyítva – látványosan csökkent, míg a nőké (kivéve 1996. IV. negyedévét) növekedett. Emiatt *zárult az olló a nők és férfiak munkanélküliségi rátái között*.

10. táblázat

Munkanélküliség a magyar és nemzetközi munkaügyi statisztikai fogalmak szerint

Év negyedév	Férfiak száma, ezer fő	Nők	Magyar munkanélküliségi ráta*		Nemzetközi munkanélküliségi ráta**	
			Férfiak	Nők	Férfiak	Nők
1995. I.	279,9	152,1	12,1	7,4	12,1	8,6
1995. II.	264,1	146,5	11,4	7,2	11,4	8,3
1995. III.	254,8	160,6	11,0	7,8	11,0	9,0
1995. IV.	247,2	160,9	10,7	7,8	10,7	8,9
1996. I.	264,4	158,0	11,6	7,7	11,7	9,0
1996. II.	240,6	158,7	10,6	7,7	10,6	9,0
1996. III.	241,1	162,5	10,5	7,9	10,5	9,2
1996. IV.	228,8	146,4	10,0	7,1	10,0	8,2

Forrás: a KSH munkaerő-felmérésének negyedéves adatai

*A magyar munkaügyi statisztika szerint a gyedben, gyesen részesülők, ha az ellátás igénybevétele előtt foglalkoztatottnak minősültek, a gazdaságilag aktív népességbe tartoznak. A magyar munkanélküliségi ráta a munkanélküliek számát e sokasághoz viszonyítja.

**A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a munkanélküliségi ráta nevezőjében nem szerepelnek a gyesen, gyeden lévők közül azok, akik nem keresnek munkát és nem dolgoztak legalább egy órát a felmérés hetében.

A nők alulreprezentált jelenlétére a munkanélküliek között van egy másik magyarázat is: *a foglalkoztatottság ágazati szerkezetében bekövetkezett változás*. Két szakaszra célszerű bontani a vizsgált periódust. 1993-ig – a munkanélküliség tetőzéséig – a legerőteljesebben leépülő, s így a munkanélküliek fő kibocsátó ágazatai a mezőgazdaság, építőipar, kohászat és fémfeldolgozás voltak, de részben ide sorolható a gépipari termékek gyártása is. *E létszámvesztő ágazatokban a munkanélküliség ugyanúgy nem kímélte a nőket, mint a férfiakat*, amit az 1993. évi nemenkénti munkanélküliségi ráták hasonlósága mutat. Ezeken a területeken azonban viszonylag alacsony volt a nők aránya, így munkanélkülivé is csak kevesen válhattak közülük.

11. táblázat

A munkanélküliségi ráta alakulása ágazatok és nemek szerint*

Ágazat	1993		1996	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás	15,9	16,1	11,4	10,2
Bányászat	18,1	15,1	8,5	9,0
Feldolgozóipar	13,2	13,4	10,6	10,3
élelmiszer, ital-, dohánytermékek gyártása	12,6	13,9	10,0	14,4
textília, ruházati-, bőrtermékek gyártása	11,3	12,9	9,6	10,4
fa-, papír- és nyomdaipari termékgyártás	11,2	9,9	8,9	10,6
vegyipari termékek gyártása	8,3	7,1	6,0	6,8
nemfém ásványi termékek gyártása	19,4	17,3	8,1	11,9
kohászat, fémfeldolgozóipari termékek gyártása	17,1	17,6	4,4	9,6
gépipari termékek gyártása	17,9	13,9	15,3	7,7
bútorgyártás, egyéb feldolgozóipari termékek gyártása	15,1	12,8	6,8	9,6
Villamosenergia, gáz-, hő-, vízellátás	4,4	7,5	4,9	6,4
Építőipar	16,4	19,8	14,7	15,2
Kereskedelem	8,9	9,9	8,4	8,1
Szálláshely szolgáltatás, vendéglátás	17,1	17,5	14,0	10,6
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	6,0	8,0	7,7	6,7
Pénzügyi tevékenység és kiegészítő. szolgáltatás	3,2	5,6	4,3	3,8
Ingatlanügyletek, bérbeadás	8,7	7,9	5,9	7,7
Közigazgatás, társ. biztosítás	3,4	4,9	4,4	9,0
Oktatás	2,5	1,9	3,7	3,8
Egészségügy, szociális ellátás	3,3	3,6	3,2	3,8
Egyéb közületi, társadalmi, és személyi szolgáltatás	7,8	10,5	7,0	9,5
Együtt	8,7	11,6	8,8	10,9

Forrás: A KSH munkaerő-felmérésének adatai

*Az adott ágazatból munkanélkülivé váltak száma az ágazat foglalkoztatottainak és munkanélkülieinek összességéhez viszonyítva. A nevező a gyeden, gyesen lévők és a korábban nem dolgozókat nem tartalmazza.

A nőket a férfiaknál nagyobb arányban foglalkoztató ágazatokban 1993-ig jelentős létszámleépítés nem volt, amit alátámasztanak a közigazgatás, oktatás, egészségügy alacsony munkanélküliségi rátái. Sőt, sok területen ennek az ellenkezője következett be.

1994–96 között a korábbi magas munkanélküliségi ráták elsősorban amiatt csökkentek, mert az ellátásból kikerülők inaktívak lettek. Bizonyos területeken (fa-, papír- és nyomdai termékgyártás, vegyipar, nemfém ásványi termékek gyártása, építőipar) ebben a foglalkoztatás bővülésének is volt némi szerepe. A vizsgált időszakban a létszámleépítések elsősorban a költségvetési intézményekre összpontosultak, de ez – az erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező szakszervezetek által kiharcolt „puha” módszerek (mint pl. a korengedményes és előnyugdíjazás hozzáférhetőségének a meghosszabbítása) alkalmazása miatt – drámai mértékű növekedést egyelőre nem idézett elő ezeknek az ágazatoknak a munkanélküliségében. Előfordult, hogy a *nők dominálta területeken is leginkább a férfiak lettek az áldozatai a létszámcsökkentésnek.*

A nőknek a férfiaknál alacsonyabb gazdasági aktivitása következtében a *munkanélküli nők között a férfiakra jellemzőnél magasabb arányt képviselnek azok, akik korábban nem dolgoztak* (tanultak vagy háziasszonyok voltak), s a két nem közötti távolság időben növekszik. Ez kapcsolatba hozható az ifjúsági munkanélküliség döbbenetesen magas arányával, ami más megközelítésben abban nyilvánul meg, hogy a pályakezdő állástalanok részesedése az összes munkanélküliből 8,5-ről 10,9%-ra emelkedett 1992–96 között.

A *foglalkozási státusban* jelentkező nemenkénti különbség miatt a munkanélkülivé váló nők között a korábban alkalmazottként dolgozók aránya magasabb, míg a vállalkozóké kisebb, mint a férfiak körében. A munkanélküliek foglalkozási státus szerinti összetétele időben nem sokat módosult. Az egyetlen érdemi változás 1992–96 között a szövetkezeti tagok arányában bekövetkezett és mindkét nemet egyformán érintő csökkenés volt, ami annak tulajdonítható, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek egy részének felszámolása, illetve a szövetkezetek átalakulása jórészt még 1991–92-ben végbement.

A FEOR 1994. január 1-i módosítása miatt a *munkanélküli nők állománycsoportok szerinti átrendeződését* csak 1994–96 között lehet nyomon követni. Ez idő alatt a *korábban munkaviszonnyal rendelkező női munkanélküliek között 38-ról 33%-ra csökkent az előzőleg szellemi munkakört betöltők aránya.* Ez lényegesen alacsonyabb annál az 53%-nál, amit ez a csoport mindkét évben képviselt a női foglalkoztatottak között. (4. táblázat) Jelenlétük tehát a munkanélküli nők között erősen alulreprezentált. 1994-ben még az ügyviteli, ügyfélforgalmi tevékenységből kikerülők aránya volt a legmagasabb (20%) a munkanélküli nők körében, ami meghaladta a foglalkoztatottakon belüli arányukat is. (17%) 1996-ra részesedésük 14%-ra csökkent. A foglalkozási hierarchia csúcsát jelentő vezetői, illetve felsőfokú

végzettséghez kötött önálló döntéshozattal járó munkakörökből 1996-ban a munkanélküliek mindössze 5%-a került ki, ami lényegesen alacsonyabb, mint e két csoportnak a női foglalkoztatottakon belüli 19%-os részaránya. A szellemi dolgozók minden bizonnyal jobb eséllyel férnek hozzá a munkanélküliséget elkerülő technikákhoz létszámleépítés esetén, mint a fizikai állományba tartozók.

A fizikai munkakörökből munkanélkülivé vált nők egyharmada előzőleg a szolgáltatások területén dolgozott, egynegyede ipari és építőipari foglalkozású volt, további egynegyede pedig segédmunkát végzett. Ez a három, idővel egyre terebélyesebbé váló csoport erősen felülreprezentált a foglalkoztatott nők összességén belüli arányához képest. A szolgáltatási foglalkozású nők 1996-ban 22%-át, az ipari és építőipari foglalkozásúak 16, a segédmunkásnők pedig 18%-át képviselték a munkatapasztalattal rendelkező női munkanélküliek összességének. A megfelelő arányszámok a foglalkoztatott nők körében: 18,4%, 10,3% és 11%.

Ma már szinte közhelyszámba menő megállapítás, hogy a *munkanélküliek jelentős része általában az alacsonyabb iskolázottságú rétegbe tartozik*. De miután ők a leghajlamosabbak arra, hogy az ellátás megszűnésével inaktívvá váljanak, továbbá az elmúlt két évben a képzetesebb nők közül is sokan lettek munkanélküliek, az *idő előrehaladtával javult a munkanélküli nők iskolai végzettségi összetétele*. 1994-ben az állástalan nők 45%-a, 1996-ban viszont már csak 38%-a rendelkezett legfeljebb az általános iskola 8 osztályával. A szakmunkásnők és szakközépiskolát végzettek aránya változatlan maradt (23, ill. 17%), a gimnáziumi érettségivel rendelkezőké ugyanakkor 12%-ról 14%-ra nőtt. A felsőfokú végzettségük előfordulási gyakorisága is magasabb volt a munkanélküliek között 1996-ban (5,4%), mint 1994-ben (3,1%). Ha a foglalkoztatott nők összességére vonatkozó adatokkal (3. táblázat) hasonlítjuk össze a munkanélküliek összetételét, azt tapasztaljuk, hogy a *szakmunkásokig bezárólag jóval magasabb az alacsony iskolai végzettségű csoportok aránya az állástalan, mint a kereső nők között, e fölött viszont ennek a fordítottja a jellemző*.

A munkanélküliségi ráta alakulása a legmagasabb iskolai végzettség* és nemek szerint

Iskolai végzettség	1992		1994		1996	
	férfi	női	férfi	női	férfi	női
8 általánosnál kevesebb	19,1	15,9	23,9	27,3	33,6	28,6
Általános iskola 8 osztálya	15,9	12,0	18,1	13,1	17,4	11,7
Szaktanácsképző	12,0	10,4	13,4	10,8	12,0	10,9
Szakisola	6,4	12,3	10,2	12,8	12,4	11,8
Gimnázium	6,8	7,3	8,2	7,8	7,4	8,6
Szakközépiskola	8,0	6,0	7,8	7,6	6,5	7,1
Főiskola, egyetem	3,2	2,0	4,0	2,9	2,6	2,9

Forrás: A KSH Munkaerő-felmérésének adatai

* Az adott iskolai végzettséggel rendelkező munkanélkülieknek az azonos csoportba tartozó foglalkoztatottak és munkanélküliek együttes számához viszonyított aránya.

A 12. táblázat adataiból látható, hogy a 8 általánosnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező nők esélye a munkanélkülivé válásra a felsőfokú végzettségűeknek közel tízszerese volt mind 1994-ben, mind pedig 1996-ban. A legalacsonyabb iskolázottságú nők munkanélküliségi rátájának megduplázódásában 1992–96 között közrejátszott, hogy az ilyen iskolai végzettségű foglalkoztatottak száma általában is drasztikusan csökkent, mivel többségük az idősebb korosztályba tartozott, s kikerült a munkavállalási korú népességből. Emiatt a ráta nevezője, a viszonyítási alap is kisebb lett. A gimnáziumot végzetteket kivéve a többi iskolai végzettségi fokozatban alacsonyabbak lettek, vagy legalábbis stagnáltak a nők munkanélküliségi rátái az elmúlt két évben. Figyelmet érdemel, hogy a nők férfiaknál nagyobb védettsége a munkanélküliséggel szemben 1996-ban már csak az alacsonyabb iskolai végzettségi fokozatokra volt jellemző. A közép- vagy felsőfokú végzettségű nők munkanélküliségi rátái magasabbak voltak, mint a férfiaké.

A magyar munkanélküliség egyik, ha nem a legkedvezőtlenebb vonása a tartós munkanélküliek magas (és növekvő) aránya, azaz a munkanélküliség elhúzódása. Míg 1992. I. negyedévében az egy évnél hosszabb ideje állástalanok aránya 16,7% volt, 1996. utolsó negyedévére kerekén 50%-ra emelkedett, annak ellenére, hogy a munkanélküliek száma időközben csökkenésnek indult, s 1996. IV. negyedévében már jóval alacsonyabb volt (375 ezer), mint az első munkaerő-felméréskor (1992. I. negyedév: 424 ezer). Meglepő módon a nők között a tartós munkanélküliek aránya – 1993-at kivéve – alacsonyabb volt, mint a férfiak esetében. Bár a nők körében is egyre többen vannak, akik egy éven túl állástalanok (arányuk 1995. végén 49% volt), a tartós munkanélküliek előfordulása a férfiak között 2–6%-kal magasabb szinten stabilizálódott (1995. végén 55% volt). Így állandósulni látszik ebben a csoportban a kétharmados férfitolbbség. A tartós munkanélküliség nem egyformán sújtja a különböző korosztályokat. A 29

éven aluli nők esetében a tartós munkanélküliek aránya még kisebb, mint e korosztálynak az összes munkanélkülين belüli részesedése. A 30–49 év közötti korosztályokban, de mindenek előtt a 40-49 évesek körében egyre növekszik annak a valószínűsége, hogy az állás, a munkahely elvesztése egyben a munkaerőpiacról való kiszorulást is jelenti. Az 50–54 éves nők relatív helyzete – legalább is a tartós munkanélküliség szempontjából – ismét valamivel kedvezőbb. Ennek azonban nem az az oka, hogy ők könnyebben el tudnak helyezkedni, hanem az, hogy a reménytelen helyzetben lévők egy részének ekkor már lehetősége van nyugdíjazását kérni. (KSH, 1996/a)

Általában is elmondható, hogy az, hogy Magyarországon kevesebb a nők között a tartós munkanélküli, mint a férfiak körében, korántsem adhat elégedettségre okot, mert ez nem a nők relatíve jobb újra-elhelyezkedési esélyének tulajdonítható. Ellenkezőleg. A munkanélküli regiszterből 1994. március 20.-április 20. között kiáramlók adatai alapján készült becslések azt mutatták, hogy *a munka nélkül töltött idő várható hossza a nők esetében jóval kedvezőtlenebb (27 hónap), mint a férfiaknál (17,2 hónap)*. Nagy részük ugyanis a segélyre való jogosultság lejáta előtt nem lép ki a munkanélküliségből, azután viszont elhagyja a munkaerőpiacot és inaktív lesz. (Köllő, Nagy, 1995.) Ezért jelennek meg kisebb arányban a tartós munkanélküliek között, mint a férfiak.

A munkanélküliségre adott válaszok – a nők szemszögéből

Magyarországon a munkanélküliek anyagi támogatásának két formája létezik: a munkanélküli járadék és – az ezt kimerítők részére rászorultsági alapon járó – jövedelempló támogatás. A vizsgált időszakban a pályakezdő fiatalok is kaphattak munkanélküliségi segítyt, de ez azóta megszűnt.

A munkanélküli járadékra való jogosultság időtartamának csökkentése (az eredeti két évről egy évre) és a munkanélküliségből való kiáramlás rendkívül alacsony mértéke miatt egyre több a folyósítási időt kimerítő tartós munkanélküli. Mivel ezeknek átlagosan csak a fele válik jogosulttá jövedelempló támogatásra (ehhez az egy főre eső jövedelemnek az öregségi nyugdíjminimum 80%-a alatt kell lennie), folyamatosan nő azoknak az állástalanoknak a száma, akik nem részesülnek semmilyen ellátásban. A munkaidő-felmérés mikroadatainak elemzése visszamenőleg kimutatta, hogy 1992–95 között 65-ről 27%-ra csökkent a munkanélküli járadékban és pályakezdő munkanélküli segélyben részesülők aránya az álláskereső munkanélküliek között, miközben a jövedelempló támogatásban részesülőké 22%-ra emelkedett. Az aktívan állást kereső munkanélküliek közül 1992-ben egyharmad volt ellátatlan, 1995-ben pedig valamivel több, mint a fele: a férfiak 50 és a nők 52%-a. (Micklewright, Nagy 1996.) Az 1996. évi munkaerő-felmérés adatai alapján részletesen bemutatható a jelenlegi helyzet.

Az álláskereső munkanélküliek ellátottsági szintje 1996-ban

Ellátási forma	Ellátásban részesülők, ezer fő			Ellátásban részesülők, %		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
Munkanélküli járadék és pályakezdő munkanélküli segély	59,2	42,4	101,6	24,3	27,1	25,4
Jövedelempótló támogatás	58,2	28,5	86,7	23,9	18,2	21,7
Ellátottak összesen:	117,4	70,9	188,3	48,2	45,3	47,1
ILO fogalmak szerinti munkanélküli	243,7	156,4	400,1	51,8	54,7	52,9

Forrás: Számítások az 1996. évi munkaerő-felmérés adataiból

1996-ban folytatódott a korábbi tendencia: a munkaerő-felmérés által munkanélkülinek tekintettek 52,9%-a nem részesült semmilyen, munkanélküliséghez kapcsolódó ellátásban. A vizsgált csoporthoz tartozó nők 54,7%-a, a férfiaknak pedig az 51,8%-a volt ellátatlan. Míg a járadékban és jövedelempótló támogatásban részesülők nagyjából fele-fele arányban fordulnak elő az ellátott férfiak között, a nők körében másfélszer annyi a járadékosok aránya, mint a segélyezettéké. Ez ellentmondani látszik annak a korábbi megállapításnak, miszerint a munkanélküli nők kisebb valószínűséggel jutnak újból álláshoz, mint a férfiak. Micklewright és Nagy ezt azzal magyarázza, hogy a járadékot kimerítők közül több férfi felel meg a rászorultság kritériumainak, aminek oka a két nem közötti jövedelmi pozíciók különbözősége lehet (a férjek magasabb keresete a munkanélküli feleség mellett, továbbá a feleségek férjeknél alacsonyabb gazdasági aktivitása). A másik magyarázat, hogy sok nő inaktívvá válik a járadék kimerítése után, s mivel megszakítja együttműködését a munkaügyi szervezettel, elveszti jogosultságát a jövedelempótló támogatásra is.

Miközben a munkanélküliek több mint a fele nem kap semmilyen, a munkanélküliséghez kapcsolódó pénzügyi támogatást, az ellátottak között növekszik azoknak az aránya, akik nem keresnek aktívan állást, s nem is készek annak elfogadására. Az ilyen megközelítésben munkanélkülinek valójában nem is tekinthető csoport aránya a járadékosok és segélyezették között 28-ról 42%-ra nőtt 1992–95 között. (Micklewright, Nagy 1996.) Az 1996. évi munkaerő-felmérés adatai lehetővé teszik, hogy ezt a vizsgálatot időben meghosszabbítsuk és nemenkénti részletezésben is bemutassuk.

Szerepváltozások

*14. táblázat
A ténylegesen munkát kereső* és a passzív** munkanélküliek aránya
a munkanélküli ellátásban részesülők között 1996-ban*

Munkanélküli ellátásban részesülők	Férfiak	Nők	Együtt
Járadékosok közül:			
- aktívan keresett állást	68,7	55,4	62,4
- passzív munkanélküli	8,4	8,1	8,2
Jövedelempótló támogatásban részesülőkből:			
- aktívan keres állást	59,3	45,6	54,0
- passzív munkanélküli	15,2	10,1	13,2
Álláskereső ellátottak összesen			
- aktívan keres állást	63,7	51,0	58,2
- passzív munkanélküli	12,0	9,0	11,0

Forrás: Számítások az 1996. évi munkaerő-felmérés adataiból

*Az ellátottak közül is csak az tekinthető ténylegesen munkanélkülinek, aki a felmérést megelőző négy hét folyamán aktívan keresett munkát és két héten belül munkába tudna állni, ha találna megfelelő állást. Aktív munkakeresésnek az számít, ha valaki állami vagy magán munkaközvetítőnél, a munkáltatók közvetlen felkeresésével, rokonoknál, ismerősöknél munka után érdeklődik.

**Passzív munkanélküli az, aki szeretne dolgozni, de reménytelennek ítélve az elhelyezkedést, meg sem kísérli az álláskeresést.

Az adatok egyfelől jól mutatják, hogy az *állástalanul töltött idő előrehaladtával igen jelentős mértékben visszaesik a munkavállalási hajlandóság*. A járadékosok kevesebb mint kétharmada tett konkrét lépéseket foglalkoztatása érdekében, a jövedelempótló támogatásban részesülőknek pedig csak az 54%-a. *Az elhelyezkedési készség nemenként markánsan eltér*. Az ellátott férfiak közel kétharmada, a nőknek pedig csak a fele tekinthető ténylegesen munkanélkülinek. A járadékos nők között is magasabb (55%) azoknak az aránya, akik aktívan állást kerestek, ugyanakkor a segélyezettek körében már túlsúlyba kerültek a munkaerőpiactól véglegesen elfordulók.

A járadékban részesülő férfiak és nők között egyaránt 8% azoknak a munkanélkülieknek az aránya, akik azért nem keresnek állást, mert reménytelennek tartják, hogy találjanak. Ezeknek a *passzív munkanélkülieknek* az előfordulása a segélyezettek körében természetesen magasabb, de a nők alacsonyabb munkavállalási hajlandósága a reményvesztettek körében is megmutatkozik.

Magyarországon sokféle támogatási forma létezik arra, hogy segítse a munkanélkülieket visszakerülni a munkaerőpiacra. Ezekben az ún. *aktív munkaerőpiaci programokban* résztvevők aránya az összes támogatott létszám 27,4%-át tette ki 1995-ben. (OMK, 1996) E hosszabb-rövidebb ideig tartó támogatások összesen 240 ezer főre terjedtek ki, ami 96 ezres átlagléttszámnak felel meg. Ezek az adatok nemenkénti bontást nem tartalmaznak, így összességében nem állapítható meg, hogy milyen hatást gyakoroltak a nők munkaerőpiaci helyzetére. A három legnagyobb befogadóképességű aktív eszköz résztvevőiről azonban 1994. óta folynak a

személyi jellemzők bemutatására alkalmas adatgyűjtések. Ezek arra engednek következtetni, hogy a *tartós munkanélküliek foglalkoztatását elősegítő bértámogatás* a nőket – mind mértékét, mind pedig változásának irányát tekintve – nagyjából ugyanolyan arányban juttatja munkához, mint amekkora részesedésük a regisztrált munkanélküliekből. A közhasznú munkát végzők között – a kommunális munkák túlsúlya miatt – ugyanakkor alulreprezentált a nők jelenléte.

A nők előfordulása sokkal nagyobb a *munkaerőpiaci képzésben* résztvevők körében, mint a regisztrált munkanélküliek összességén belül. Azok az empirikus kutatások pedig, amelyek azt vizsgálták, hogy a képzés javította-e az abban résztvevők munkaerőpiaci esélyeit azokhoz képest, akiket semmilyen aktív programba nem vontak be, azt mutatták, hogy az átképzés elhelyezkedést segítő hatása a korral arányosan nő és a 40 év feletti nők körében a legeredményesebb. (O'Leary, 1994)

A *munkanélküliből lett vállalkozók* körében végzett kutatások rávilágítottak arra, hogy azok között, akik az önfoglalkoztatás révén próbálnak kitörni a munkanélküliségből, a nők aránya csak egyharmad. Ugyanakkor az általuk alapított vállalkozások túlélési esélyei kifejezetten jók és megegyezik a férfiakéval. (Frey, 1995.)

Gazdaságilag nem aktív nők

Végezetül az *1. táblázat* folytatásaként, a KSH munkaerő-mérlegeinek adataira támaszkodva bemutatjuk a munkavállalási korú inaktív nők (és férfiak) számának és összetételének változását is 1990–1996 között.

Szerepváltozások

15. sz. táblázat

A gazdaságilag nem aktív nők és férfiak száma és összetétele

Népesség-kategóriák (1000 fő)	1990 január 1.		1996 január 1.		Változás 1994-96.	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
15–54, 59 éves népesség	2849,6	3107,2	2916,1	3164,6	+66,5	+57,4
Gazdaságilag aktívak	2162,8	2603,8	1793,1	2335,4	- 396,7	-268,4
Gazdaságilag nem aktívak	686,8	503,4	1123,0	829,2	+436,2	+325,8
ebből:						
Gyesen, gyeden lévők	243,5	1,2	226,0	4,6	-17,5	+3,4
Gyetet igénybe vevők	–	–	44,6	–	+44,6	–
Tanulók	232,6	250,4	301,1	304,2	+68,5	+53,8
Nyugdíjasok	93,9	157,1	160,7	243,7	+66,8	+86,6
Egyéb inaktívak	116,8	94,7	390,6	276,7	+273,8	+182,0
Inaktívak aránya (%)	24,1	16,2	38,5	26,2	–	–

Forrás: Számítások a KSH munkaerő-mérlegeinek adataiból.

A korábbiakban vázolt folyamatok következtében a kilencvenes évek első felében 24,1%-ról 38,5%-ra nőtt az inaktívak aránya a munkavállalási korú női népességből. A közel 450 ezer fős növekmény mintegy kétharmada abból adódott, hogy a korábban kereső nőkből háztartásbeliek lettek. Ezek ma már 13%-ot képviselnek a 15–54 éves nők között, szemben az 1990. eleji 4%-kal. Az inaktívak létszám-gyarapodásából 15% tulajdonítható a továbbtanulásnak, amit jórészt demográfiai okok – az, hogy nagyszámú ifjúsági korosztályok érték el a felsőfokú beiskolázás korhatárát – magyaráznak. Kevésbé öröndetes, hogy 70%-kal nőtt a munkavállalási korú nyugdíjasok száma is, összefüggésben a munkanélküliség elkerülését segítő előnydíjazási konstrukciók térhódításával. 1993-ban vezette be a Szociális Törvény a gyermeknevelési támogatást a legalább három kisgyermeket nevelő anyák számára. Ezt 1996 elején 45 ezren vették igénybe. Egyfelől emiatt, másfelől a születésszámok visszaesése következtében a gyesen, gyeden lévő nők száma egyidejűleg 7%-kal csökkent.

Összegzés

Magyarországon az elmúlt évtizedekben igen magas női gazdasági aktivitás alakult ki. Ez azonban már a múlté. Napjainkra az aktív kereső nők aránya jelentősen visszaesett, a nem-foglalkoztatottak (inaktívak, eltartottak, munkanélküliek) száma pedig ugrásszerűen megnövekedett. A foglalkoztatottság zsugorodásának azonban voltak pozitívumai is:

- fiatalodott a munkában maradtak korstruktúrája, mert az 50 év feletti korosztályokban az idő előrehaladtával egyre több nő lett inaktív
- és jelentősen javult iskolai végzettség szerinti összetételük.

Ez lehetővé tette, hogy a rendszerváltozás nagy horderejű társadalmi-gazdasági mozgásaiba a nők is sikerrel bekapcsolódjanak. A nők munkaerőpiaci esélyeinek javulása megmutatkozott abban, hogy:

- a nők aránya a vezető posztokon 33%-ról 37%-ra nőtt 1990–93 között
- míg a vállalkozóknak csupán egyharmada volt nő a nyolcvanas évek végén, az 1990-től alapított vállalkozásokban 40% fölé emelkedett az arányuk
- szűkült a férfiak és a nők keresete közötti olló: a férfiak javára fennálló kereseti előny az 1986. évi 35%-ról 20%-ra mérséklődött.

A közelmúltban megtört és ellentmondásossá vált ez a trend. Ugyanakkor változatlanul fennáll a nők alulreprzentált jelenléte a munkanélküliek között, ami azóta jellemzi a munkaerőpiacot, amióta Magyarországon méri a munkanélküliséget. A fordulat jelei azonban itt is érzékelhetők: újabban a munkanélküli férfiak száma csökken, miközben a nőké emelkedik, vagy legalább is stagnál. Több empirikus kutatás bebizonyította, hogy a munkanélkülivé vált nők a férfiaknál kisebb eséllyel jutnak vissza a munkaerőpiacra, következésképpen az átlagosnál hosszabb időt töltenek munka nélkül, mint a férfiak. Ezt eddig ellensúlyozta az, hogy a nők nagyobb részt olyan közalkalmazotti-köztisztviselői munkakörökben dolgoztak, ahol foglalkoztatásuk relatíve biztonságosnak tűnt. Az államháztartási és közigazgatási reform keretében meghirdetett racionalizálás azonban aláássa a nők jobb munkahely-megtartó képességét is.

Irodalom

- European Commission, 1996: Employment in Europe, EC Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affaires, Brussels, pp. 147–162
- Frey Mária, 1995.: Munkanélküliből lett vállalkozók, Szociológiai Szemle, 1. sz. pp. 87–100
- Frey Mária, 1996: A nők helyzete a munkahelyen és a háztartásban, In: Foglalkoztatás, jövedelmi viszonyok, munkakörülmények, Struktúra-Munkaügy Kiadó, Budapest, pp. 11–85
- Kertesi Gábor, Köllő János, 1995: Bérek és munkanélküliség Magyarországon 1986–1994 között, Kézirat, Az átalakulás foglalkoztatáspolitikája Magyarországon c. ILO/Japán Projekt, Budapest, december
- Köllő János, Nagy Gyula, 1995.: Bérek a munkanélküliség előtt és után, Közgazdasági Szemle, 4. sz. pp. 325–357
- Központi Statisztikai Hivatal, 1988.: A nők helyzete a munkahelyen és a családban, KSH, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal, 1994: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1994. január 1. KSH, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal, 1996: A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1996. január 1. KSH, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal, 1996/a: A tartós munkanélküliség alakulása a munkaerő-felmérés adatai alapján, 1994–1995., KSH, Budapest
- Lakatos Judit, Nádas Magdolna, 1996: Az atipikus foglalkoztatási formák elterjedtsége Magyarországon, Kézirat, Budapest
- Micklewright, John, Nagy Gyula, 1996.: Social assistance for the unemployed in Hungary, Technical Workshop on long-term unemployment and the transition from unemployment

benefits to social assistance, OECD-Vienna Institute for Advanced Studies, Vienna, 28–30 November

Munkaügyi Minisztérium, 1997: Tájékoztató a kereseti arányok 1996. évi alakulásáról, február

O’Leary, Christopher, 1994.: A munkaerőpiaci programok hatáselemzése Magyarországon, Az átalakulás foglalkoztatáspolitikája c. ILO/Japán projekt keretében készült kutatási jelentés, Budapest, október

Országos Munkaügyi Központ, 1996.: Az aktív foglalkoztatási eszközök működése 1995-ben, OMK, Budapest

Sági Matild, 1994: Karriermobilitás a rendszerváltás körül, In: Társadalmi átalakulás 1992–1994, Jelentés a Magyar Háztartási Panel III. hullámának eredményeiről, TÁRKI, BKE, KSH, Budapest, pp. 100-109